

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВНУТРІШНЬОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ДІВЧАТ ПРЕДПУБЕРТАТНОГО ПЕРІОДУ

Тетяна Партико

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, partyko@ext.franko.lviv.ua

Вивчалась детермінованість внутрішньої залежності дівчат 10-11 років особливостями їх характеру, самооцінки і соціальної рефлексії. Виявлено, що залежні дівчата схильні до демонстративного типу акцентуації характеру і нижчого рівня самооцінки. З наближенням пубертату, на їх думку, мати починає їх оцінювати критичніше, а батько поблажливіше. Очікувана оцінка батька починає впливати на самооцінку дівчат. Вони переживають вищий страх від соціальних контактів з однолітками, ніж їх незалежні ровесниці, і думають, що подруги почали критичніше ставитися до їх особистих якостей. Налагодження взаємовідносин з ровесниками досягається за рахунок впевненості (10 років) і послаблення самоконтролю (11 років); шкільні страхи долаються за допомогою емоційної стійкості і соціальної сміливості.

Ключові слова: залежність, риси характеру, самооцінка, соціальна рефлексія.

Зацікавлення поведінковими відмінностями дітей, зумовленими їхньою статтю, зросло у 80-х рр. ХХ ст. Якщо до того акцентували на статевій рівності, щоб руйнувати усталені стереотипи, то згодом акцент перемістився на характерні для дівчаток та хлопчиків індивідуально-психологічні відмінності. З'ясувалося, що різниця починає виявлятися вже в ранньому дитинстві. Так, для дівчаток прийнятнішою є взаємозалежна поведінка; процес їхньої індивідуалізації відбувається, в основному, у контексті підтримання тісних соціальних зв'язків з дорослими й однолітками. В іграх дівчат більше взаємності, інтимності, вони частіше, ніж хлопці, наслідують дорослих [2].

Порівнюючи поведінку чотирирічних дівчаток і хлопчиків, К. Карпентер [3] дійшла висновку, що в ситуаціях прохань чи вимог з боку дорослих або ровесників дівчатка демонструють більшу пасивність і піддатливість, ніж хлопчики. Вони також частіше звертаються по допомогу до старших. К. Карпентер вважає, що такі відмінності є результатом навчання, а не вроджених біологічних механізмів. На її думку, основна причина стосується впливу середовища, у якому перебувають діти. З раннього віку як удома, так і в садочку дівчатка більше потребують уваги дорослих, частіше приймають їхні пропозиції допомоги. Таку поведінку схвалюють. Дорослі виражають своє задоволення, якщо дівчатка не відходять далеко від них. Це дає змогу швидше і легше засвоїти вимоги, серед яких батьки надають перевагу більш регламентованій поведінці доньки, у якій, як відомо, головним принципом є точне передбачення результату діяльності дитини. Отже, на думку американської дослідниці, у дівчаток формуються різноманітні форми залежної поведінки.

Крім того, що дівчатка швидше засвоюють нормативну поведінку і частіше стають соціально залежними, у літературі знаходимо відомості про більшу сталість цієї характеристики. Ще в 60-х роках минулого століття Дж. Каган і Х. Мосс [5] опублікували результати лонгітюдного дослідження, яке тривало понад 10 років. Було доведено, що для залежної поведінки дівчат у період від пізнього

дитинства (6 – 10 років) до пізньої юності (20 років) характерна значна стабільність. У хлопців такої постійності в поведінці виявити не вдалося.

Окрім досліджень, які підтверджують усталену думку про більшу залежність дівчат, наприкінці 80-х років ХХ ст. з'явилися роботи, що засвідчували про детермінованість залежної поведінки не так статтю, як індивідуальними особливостями дитини. Так, Л. Стейнберг і С. Сілверберг [6] продемонстрували, що дівчата і хлопці по-різному чинять опір одноліткам залежно від міри впевненості в собі. Вони виявили, що незалежно від віку дівчатам, які відчують впевненість у собі, легше чинити опір тискові однолітків; вони також демонстрували більшу автономність, зокрема емоційну. Для хлопців така поведінка не була характерною.

Отже, як засвідчують наукові джерела, усталену тезу про те, що психологічну залежність можна розглядати як типову рису дівчат і жінок [5], не можна вважати незаперечно доведеною. Значною мірою такий психічний стан і поведінка є результатом впливу виховання, культури та історичної епохи [2, 4]. Тому питання про те, які психологічні детермінанти становлення особистої залежності притаманні сучасним дівчатам, що живуть в епоху трансформації гендерних цінностей, є актуальним. Ми зосередили свою увагу на передпубертатному періоді дівчат (10 – 11 років). На нашу думку, залежно від засвоєння такої цінності особистості, як внутрішня свобода, може розвиватися подальший сценарій гендерної соціалізації майбутньої жінки.

Наше дослідження проведено з метою перевірити такі робочі гіпотези:

1. Стан внутрішньої залежності пов'язаний з певними характерологічними особливостями.
2. Якщо в передпубертатному віці в дівчини є труднощі у встановленні соціальних контактів з ровесниками, у неї зростає внутрішня залежність від матері.
3. Динаміка самооцінювання залежних і незалежних дівчат передпубертатного періоду різна.

Завдання роботи – порівняти внутрішньо залежних і незалежних дівчат за параметрами характеру, емоційної сфери, самооцінювання й соціальної рефлексії. Крім того, зазначені вище параметри ми вивчали залежно від віку дівчат (10 та 11 років).

Об'єкт дослідження – стан внутрішньої залежності дівчат; предмет – детермінованість цього стану характерологічними особливостями, самооцінюванням і соціальною рефлексією.

У дослідженні взяли участь 153 дівчини: 84 – віком 10 років і 69 – віком 11 років. Окремо для 10-річних і 11-річних досліджуваних було сформовано експериментальні (ЕГ) і контрольні (КГ) групи. До ЕГ увійшли залежні дівчата, тобто ті, які на запитання "Що тобі заважає бути внутрішньо незалежною людиною?" називали якусь певну причину, наприклад, батьків, школу, однолітків тощо; до КГ увійшли незалежні дівчата, тобто ті, які заявили, що їм ніщо не заважає, або які не визначилися з цього питання. У результаті серед 10-річних внутрішньо залежними виявилось 55% дівчат, серед 11-річних – 58%.

Психологічні детермінанти досліджено за допомогою дитячого варіанта методики Кеттелла (16 PF), дитячо-підліткового варіанта методики Шмішека, варіанта тесту шкільної тривожності Філліпса, який ми адаптували, і методики самооцінювання та соціальної рефлексії Щура. Достовірність отриманих результатів перевірено математико-статистичними методами: t-критерієм Стьюдента і коефіцієнтом лінійної кореляції Пірсона.

Результати порівняльного аналізу за t-критерієм Стьюдента для дівчат 10 років засвідчують, що ЕГ більше схильна до демонстративного типу акцентуації характеру ($t = 2,070$; $p < 0,04$) та вищої соціальної рефлексії до матері ($t = 2,929$; $p < 0,005$), ніж КГ. Якщо незалежні дівчата демонструють лише окремі ознаки

демонстративної поведінки, то залежні мають виражену тенденцію до цього типу акцентуації. Їм важче зрозуміти погляд, відмінний від власного, вони постійно потребують уваги до своєї особи, витісняють негативну інформацію про себе. Водночас залежні дівчата очікують, що мати високо оцінить їхні особистісні якості ("Ти є дуже добра дитина"). Натомість незалежні дівчата від матері очікують на дещо нижчу оцінку ("Ти є добра дитина").

В 11-річних дівчат за t-критерієм Стьюдента виявлено тільки тенденції до змін. Вони стосуються емоційної сфери, самооцінювання й соціальної рефлексії. Для обох груп (ЕГ і КГ) страх соціальних контактів з ровесниками є незначним, однак в ЕГ є тенденція до його зростання. Отже, залежні дівчатка частіше переживають негативні емоції під час спілкування з ровесниками в школі, ніж незалежні. Самооцінювання залежних дівчат залишається в межах "Я є добра дитина", однак має тенденцію до зниження. З боку подруги очікують на оцінку "Ти є дуже добра подруга", у групі залежних дівчат у цьому аспекті теж є тенденція до зниження порівняно з незалежними.

На підвищену потребу дівчаток дошкільного віку в увазі старших вказують наведені вище результати досліджень К. Карпентер [3, 4]. Якщо цієї потреби в передпубертатному віці частково не компенсує потреба у зв'язках з однолітками, вона, ймовірно, починає сприяти збільшенню внутрішньої залежності дівчинки від матері. Таке припущення підтверджено тим, що залежні дівчатка очікують від матері вищої оцінки, ніж незалежні. Такий близький контакт з матір'ю, очевидно, компенсує не зовсім вдалі стосунки з ровесниками. Підтвердженням цього є виявлене під час дослідження зростання страхів соціальних контактів з ровесниками в 11 років, а також очікування від подруги нижчої оцінки своїх якостей порівняно з незалежними ровесницями. Внутрішнє незадоволення від цього виявляється в тенденції до зниження самооцінювання залежних дівчат.

Простежимо за віковими змінами характерологічних особливостей та соціальної рефлексії в ЕГ і КГ. Оскільки за факторами "О-тривожність" і "Q₄-напруженість" відмінності виявлено в обох групах (від 10 до 11 років тривожність і напруженість дівчат знижуються), ці фактори не можуть свідчити про особливості саме залежних дівчат. Результати, які характеризують тільки ЕГ, засвідчили зниження соціальної рефлексії щодо матері з оцінки "Ти є дуже добра дитина" в 10 років до "Ти є добра дитина" в 11 років ($t = 2,689$; $p < 0,009$). Отже, з наближенням пубертатного періоду залежні дівчата починають очікувати на дещо нижчу оцінку своєї особи, ніж це було раніше. Змін самооцінювання залежних дівчат за цей період виявити не вдалося ("Я є дитина трохи краща, ніж середня, але ще не добра").

Для КГ встановлено лише тенденцію до змін факторів "Q₃-самоконтроль" і "G-нормативність поведінки". Від 10 до 11 років у незалежних дівчат спостерігаємо зростання самоконтролю й точності виконання соціальних вимог, вони більше орієнтуються на свій "Я-образ", їхня особистість стає цілеспрямованішою й інтегрованішою. Вони також схильні краще усвідомлювати соціальні норми та правила поведінки, стають наполегливішими в досягненні мети, відповідальнішими й спрямованішими на справу. Це супроводжується статистично значущим зростанням самооцінювання від "Я є середня дитина" в 10 років до "Я є добра дитина" в 11 років ($t = 3,584$; $p < 0,0008$).

Отже, у дівчат передпубертатного періоду наявна різна динаміка самооцінювання: у залежних її рівень не зазнає істотних змін, у незалежних – зростає.

Розглянемо результати кореляційного аналізу. У двох ЕГ (10 і 11 років) спільним є зв'язок між факторами "А-комунікабельність", "Н-сміливість" і "С-емоційна стійкість". У 10 років ці три фактори пов'язані з "О-впевненістю" і через упевненість – з "Q₄-напруженістю". В 11 років комунікабельність, сміливість та емоційна стійкість пов'язані з фактором „Q₃-низький самоконтроль”. Упевненість і

напруженість утворюють між собою окремий зв'язок, не пов'язаний з комунікабельністю, сміливістю й емоційною стійкістю (див. рис.1).

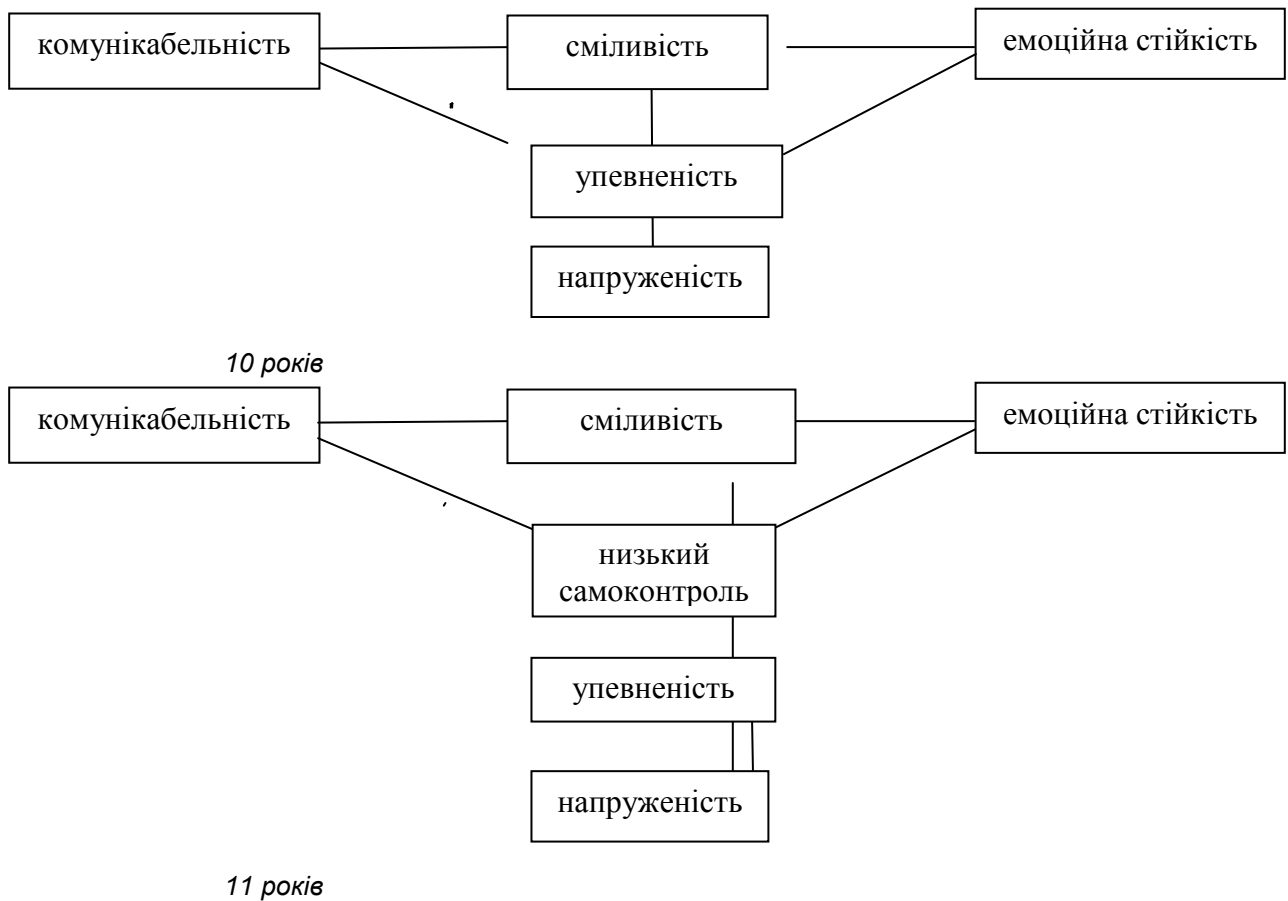

Рис. 1. Кореляційний граф характерологічних рис дівчат з ЕГ

Отже, якщо в 10 років стану емоційної стійкості, соціальної сміливості й відкритості в поведінці залежної дівчинки сприяє її впевненість, то в 11 років такого стану досягають за умови зниженого самоконтролю: ігноруванням соціальних вимог, низькою інтеграцією вольових зусиль. Отже, для налагодження контактів з оточенням і для збереження при цьому певного рівня внутрішнього спокою залежним дівчатам треба виявити активність, спонтанність і намагатися зовні тримати себе вільно. У 10 років, як засвідчили наші результати, цього досягають за допомогою впевненості (див. табл. 1), а в 11 років – послаблення самоконтролю (див. табл. 2).

Табл. 1

Кореляції фактора “О-впевненість” з досліджуваними факторами

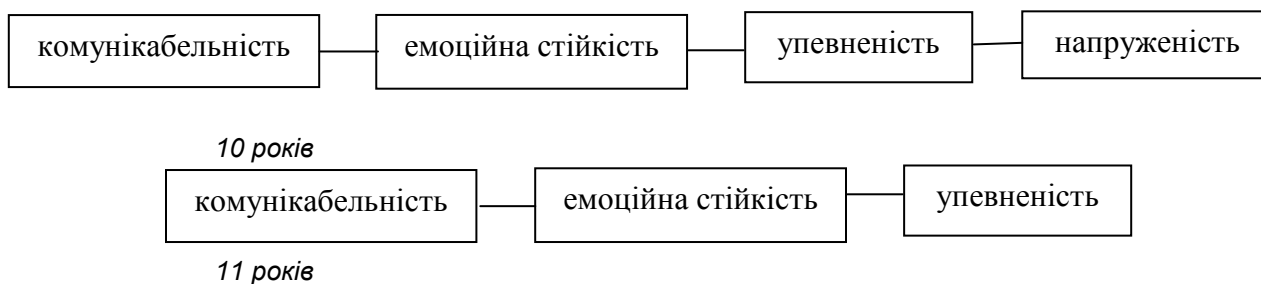
Назва факторів	ЕГ, 10 років		КГ, 10 років	
	r	p	r	p
А-комунікабельність	0,5 58	0,0 1	–	–
Н-сміливість	0,5 24	0,0 1	–	–
С-емоційна стійкість	0,5 77	0,0 1	0,548	0,0 1
Q ₄ -напруженість	-0,483	0,0 1	- 0,663	0,0 1
Назва факторів	ЕГ, 11 років		КГ, 11 років	
	r	p	r	p
С-емоційна стійкість	–	–	0,563	0,0 1
Q ₄ -напруженість	- 0,620	0,0 1	–	–

Табл. 2

Кореляції фактора “Q₃-самоконтроль” з досліджуваними факторами

Назва факторів	ЕГ, 11 років		КГ, 11 років	
	r	p	r	p
А-комунікабельність	- 0,634	0,0 1	–	–
Н-сміливість	- 0,637	0,0 1	–	–
С-емоційна стійкість	- 0,503	0,0 5	–	–

Деякі інші кореляції наявні для КГ. Для 10-річних виявлено взаємозв'язок між факторами “А-комунікабельність”, “С-емоційна стійкість”, “О-впевненість” і “Q₄-напруженість”; для 11річних – тільки між трьома першими факторами (“А”, “С” і “О”) (див. рис. 2).

Рис. 2. Кореляційний граф характерологічних рис дівчат з КГ

Порівняння структури кореляційних графів ЕГ та КГ засвідчує роль фактора "Н-сміливість" для ЕГ. Ця риса, яка свідчить про схильність до ризику, активність, імпульсивність, стає однією з інтегруючих у структурі характеру залежних дівчат.

Зазначимо також, що шкільні страхи 10-річних залежних дівчат долаються, в основному, за допомогою зростання їхньої емоційної стійкості ($r=-0,619$; $p < 0,01$) та соціальної сміливості ($r=-0,495$; $p < 0,01$). Дівчата, які зарахували себе до групи внутрішньо незалежних, емоційні проблеми, пов'язані зі шкільними страхами, долають через підвищення самоконтролю за емоціями й поведінкою, точність виконання шкільних вимог, завершення розпочатої справи. Шкільна тривожність у них знижується в міру зростання внутрішнього локус-контролю ($r=-0,593$; $p < 0,01$).

Залежно від віку в дівчат ЕГ та КГ переструктуровуються взаємозв'язки між самооцінюванням і соціальною рефлексією. Якщо в ЕГ 10-річок не виявлено статистично значущих кореляцій між самооцінюванням і соціальною рефлексією, то в 11 років такі зв'язки з'являються: що вищу оцінку свого "Я" дівчинка сподівається отримати від батька, то вища її власна самооцінка, і навпаки ($r=0,491$; $p < 0,05$). Для КГ 10-річок виявлено статистично достовірний зв'язок між самооцінюванням і соціальною рефлексією батька ($r=0,544$; $p < 0,05$); для 11-річок – між самооцінюванням і соціальною рефлексією матері ($r=0,586$; $p < 0,01$). Очевидно, такий результат засвідчує, що для залежних 10-річок очікувана оцінка батьків безпосередньо не впливає на самооцінювання; в 11 років на неї починає впливати уявне оцінювання з боку батька. Для незалежних дівчаток спочатку (в 10 років) самооцінка пов'язана з образом батька, потім (в 11 років) – з образом матері.

Цікаво відзначити роль найближчої подруги в структурі кореляцій для ЕГ і КГ. У залежних дівчат безпосереднього зв'язку між самооцінюванням і можливим сприйняттям з боку подруги не виявлено. Для незалежних такий взаємозв'язок виявлено лише в 11-річних дівчат: що вища самооцінка, то вища очікувана оцінка з боку подруги, і навпаки.

На основі отриманих результатів можна "намалювати" психологічний портрет внутрішньо залежної дівчинки передпубертатного періоду. Такий 10-річній дівчинці важко зрозуміти погляди іншої людини, якщо вони не збігаються з її власними. У побудові "Я-образу" вона не враховує негативної інформації про себе й потребує, щоб на неї постійно звертали увагу. Завищеної оцінки своєї поведінки та рис характеру 10-річні дівчатка очікують, насамперед, від матері. Зростання внутрішньої напруженості пов'язано зі зростанням упевненості в собі; шкільні страхи долають за допомогою зростання емоційної стійкості.

В 11 років у залежних дівчаток дещо знижується очікувана оцінка з боку матері порівняно з віком 10 років. Їхня самооцінка нижча, ніж у незалежних ровесниць, і детермінована думкою батька. Вони очікують нижчої оцінки від подруги, їм властивий більший страх соціальних контактів з ровесниками. Внутрішню напруженість, як і в 10 років, долають за допомогою впевненості й довіри.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Характерною відмінністю залежних дівчат є схильність до демонстративного типу акцентуації характеру. Однією з інтегруючих рис у структурі їхнього характеру є соціальна сміливість. Соціальні контакти з ровесниками налагоджують завдяки впевненості (10 років) і послабленню самоконтролю (11 років). Шкільні страхи внутрішньо залежні дівчата, особливо в 10 років, долають за допомогою емоційної стійкості й соціальної сміливості. Це є підтвердженням нашої першої гіпотези.

2. Залежні 10-річки очікують від матері вищої оцінки своїх якостей, а від подруги нижчої, ніж незалежні. Це відбувається на тлі зростання страхів соціальних контактів із ровесниками й нижчої самооцінки, ніж у незалежних

ровесниць. В 11 років у залежних дівчат послаблюється контакт із матір'ю, і вони починають чекати від неї на нижчу оцінку своїх якостей. Водночас посилюється контакт із батьком: що вищої оцінки дівчинка очікує від нього, то вищим є її власна самооцінка. Думка подруги безпосередньо на самооцінювання залежної дівчинки не впливає. Цей висновок підтверджує другу гіпотезу.

3. У дівчат передпубертатного періоду наявна різна динаміка самооцінки: у залежних її рівень від 10 до 11 років не зазнає істотних змін, у незалежних вона зростає. Це є підтвердженням нашої третьої гіпотези.

Література:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 624 с.
2. Майерс Д. Социальная психология. – СПб: Питер, 2000. – 688 с.
3. Carpenter C. J. Activity Structure and play: Implications for socialization. In M. Liss (Eds.) Social and cognitive skills: Sex roles and children's play. – N. Y.: Academic Press, 1983. – P. 117 – 145.
4. Carpenter C. J., Huston A. C., Holt W. Modification of preschool sex-typed behaviors by participation in adult-structured activity. – Sex Roles, 1986. – №14. – P. 603 – 615.
5. Kagan J., Moss H. A. Birth to Maturity. – N. Y., 1962.
6. Steinberg L. D., Silverberg S. B. The Vicissitudes of Autonomy in Early Adolescence. Child Development. – 1986. – Ch. 13. – № 57. – PP. 841 – 851.

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF INTERNAL DEPENDENCE OF GIRLS IN PREPUBERTATE PERIOD

Tetyana Partyko

L'viv Ivan Franko National University,
Universytets'ka Str., 1, 79000 L'viv, Ukraine, partyko@ext.franko.lviv.ua

We were investigating such factors of internal independence as character, self-estimation and social reflection on 10-11 year old girls. We detected that dependant girls have a tendency to demonstrative type of character and a lower level of self-estimation. With coming up closer to pubertate period mother is doing more critical estimation and father less critical as for girl. Expected father's estimation is starting to influence a girl's self-estimation. Dependant girls have higher fear level in contacts with class-mates comparing to independant ones and think that their friends are more critical to them. They demonstrate assurance (10 year old ones) and low level of self-control (11 years old ones) while forming up social contacts. School fears are overcome by emotional firmness and social courage.

Key words: dependence, features of character, self-estimation, social reflection.